

Eugeniusz Waśkowski i jego wybrane poglądy na temat kwestii kodyfikacji prawa w Europie oraz Polsce w XIX i XX wieku (do 1939 roku)

Eugeniusz Waśkowski and His Selected Views on the Codification of Law in Europe and Poland in the 19th and 20th Centuries (until 1939)

The author describes selected legal views and scientific theses of Eugeniusz Waśkowski.

The article proves that Waśkowski based his academic considerations in civil law development on theories drawn from French, German, and Austrian studies. To explain the principle of the autonomy of the parties of a legal relationship, which was guaranteed by European codes, he refers to the views of French lawyers. He explains the limitations of this principle based on the opinions of German science (neighborhood law) and of Joseph Charmont (the phenomenon of „socialization of law”). His works also addressed the issue of compiling civil law in Russia, showing the reasons for the declining codification trend in that country in the 19th century. In the views on the codification of civil procedure in Europe and Poland, an essential element was that Waśkowski drew attention to creating a basic catalog of procedural rules and a „system of procedural rights”, derived from the theory of subjective rights.

Mikołaj Tarkowski

*doktor habilitowany nauk prawnych
profesor Akademii Pomorskiej w Słupsku*

ORCID – 0000-0003-1985-915X

e-mail: mikołaj.tarkowski@apsl.edu.pl

Słowa kluczowe:

kodyfikacja, prawo cywilne, procedura cywilna, zbiory prawa, kodeksy

Key words:

codification, civil law, civil procedure, sets of law, codes

<https://doi.org/10.36128/priw.vi42.448>

Polscy prawnicy działający na uniwersytetach w Imperium Rosyjskim, poza granicami Królestwa Polskiego, w drugiej połowie i pierwszych dekadach XX wieku do momentu wybuchu I wojny światowej stanowili nieliczną, lecz bardzo aktywną grupę prawników zajmujących się badaniem ustawodawstwa obejmującego poszczególne gałęzie prawa. Wśród nich znajdowali się bardzo dobrze pamiętani do dzisiejszych czasów przedstawiciele nauki tacy jak: profesor uniwersytetu w Sankt Petersburgu, teoretyk i filozof prawa Leon Petrażycki (wykładający tam pod koniec lat dziewięćdziesiątych XIX wieku)¹,

1 Krzysztof Motyka, *Wpływ Leona Petrażyckiego na polską teorię i socjologię prawa* (Lublin:

czy wykładowca prawa cywilnego, a następnie karnego na tej samej uczelni Włodzimirz Spasowicz (1857-1861)². Z kolei do grona nieco zapomnianych, ale z biegiem lat co raz częściej przypominanych przez współczesnych badaczy dziejów prawa można zaliczyć profesora Uniwersytetu w Kazaniu (1892-1906) i Moskwie (1908) Gabriela Szerszeniewicza³. Dodając do grupy polskich prawników pracujących na uczelniach wyższych zlokalizowanych w tak zwanych guberniach centralnych Cesarstwa Rosyjskiego adwokatów przysięgłych i działaczy społecznych pokroju Tadeusza Wróblewskiego (Wilno)⁴, a także Aleksandra Lednickiego (Moskwa), ukształtował się zauważalny krąg przedstawicieli inteligencji prawniczej działających w Rosji do momentu upadku tego państwa na skutek przewrotu bolszewickiego⁵.

-
- Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1993), 12; Tomasz Giaro, „Civilpolitik Petrażyckiego, czyli ideał miłości w Gospodarce zdecentralizowanej”, [w:] *Leon Petrażycki i współczesna nauka prawa*, red. Tomasz Giaro (Warszawa: Wolters Kluwer, 2020), 112.
- 2 Juliusz Bardach, *W obiektywie nauki i w lustrze pamięci (o uczonych, pisarzach i politykach XIX i XX wieku)* (Warszawa: C. H. Beck, 2004), 304; Dariusz Szpoper, „Wstęp”, [w:] Włodzimirz Spasowicz, *Liberalizm i narodowość. Wybór pism*, red. Michał Jaskólski, Jacek Kloczkowski, Miłowit Kuniński, Ryszard Legutko, Jacek Majchrowski, Tomasz Merta, Bogdan Szlachta (Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2010), ix; Marek Jaślikowski, „Włodzimirz Spasowicz (1829-1906) w stulecie śmierci” *Rocznik Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL*, t. II, z. 1 (2006): 238.
 - 3 Eugeniusz Waśkowski, *Prof. Gabriel Szerszeniewicz (z powodu 25-lecia od dnia śmierci)* (Warszawa: Wydawnictwo Palestry, 1938), 5; Marcin Zieliński, „Gabriel Szerszeniewicz (1863-1912) – jego życie i pogląd na kwestię poszanowania prawa. W związku ze stuleciem śmierci” *Palestra*, nr 1-2, (2012): 236; Mikołaj Tarkowski, „Spółka akcyjna w poglądach prawniczych Gabriela Szerszeniewicza (1863-1912). Przyczynek do historii prawa handlowego w Imperium Rosyjskim”, [w:] *Kształtowanie się spółki akcyjnej a doświadczenia polskie*, red. Marek Michalski (Warszawa: C. H. Beck, 2020), 106.
 - 4 Przemysław Dąbrowski, *Tradycja Wielkiego Księstwa Litewskiego a rzeczywistość. Myśl polityczno-prawna i działalność Tadeusza Wróblewskiego (1858-1925)* (Sopot: Arche, 2018), 82.
 - 5 Wacław Lednicki, *Pamiętniki*, red. B. Świdorski, t. II (Londyn: Wydawnictwo B. Świdorskiego, 1967), 528; Anna Grabowska, „Aleksander Lednicki (1866-1934) – zderzenie niezwyklej osobowości z systemem” *Palestra*, nr 4 (2021): 137.

Eugeniusz Waśkowski urodził się w dniu 8 (21) lutego 1866 roku w Akermanie (współcześnie Białogród nad Dniestrem). Ukończył gimnazjum realne (klasyczne) w Odessie z wyróżnieniem. W tym samym mieście wstąpił na wydział prawa wchodzącego w struktury działającego od 1865 roku na mocy decyzji cesarza Aleksandra II Imperatorskiego Uniwersytetu Noworosyjskiego⁶. W 1888 roku po złożeniu przypisanych prawem egzaminów i zaakceptowaniu przez radę wydziału jego pracy dyplomowej zatytułowanej *Ograniczenia windykacji*⁷, uzyskał stopień kandydata praw (odpowiednik współczesnego dyplomu magistra z wyróżnieniem)⁸. W tym samym czasie został zaliczony do grona pomocników adwokatów przysięgłych (aplikantów adwokackich), zaś w 1894 roku złożył przysięgę i został wpisany na listę adwokatów przysięgłych okręgu Izby Sądowej w Odessie⁹.

Jednocześnie Eugeniusz Waśkowski rozpoczął działalność wydawniczą, publikując swoje pierwsze prace naukowe. W 1893 roku wydał napisaną w języku rosyjskim dwutomową *Organizację adwokatury*. W latach 1894-1896 oprócz artykułów w rosyjskich w czasopismach prawniczych ogłosił składający się z dwóch części *Podręcznik prawa cywilnego*¹⁰. Na podstawie monografii poświęconej organizacji adwokatury w Cesarstwie Rosyjskim otrzymał na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Kazaniu stopień magistra prawa

-
- 6 Izabela Socka, „Absolwenci oraz wykładowcy Uniwersytetu Noworosyjskiego w Odessie w XIX i na początku XX wieku w polskiej historiografii ostatnich trzech dekad” *Echa Przeszłości*, nr XVI (2015): 141.
 - 7 Życiorysy Panów Profesorów, Docentów i Zastępców Profesorów Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, dat. Wilno, [1929], msp., Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas (LCVA), Historia WPiNS USB, Kolekcja Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, fond 175, ap. 2 VI B, b. 3, k. 18.
 - 8 Piotr Flin, Elena Panko, „Stopnie naukowe w carskiej Rosji” *Prace Komisji Historii Nauki PAU*, t. XIV (2015): 271.
 - 9 Opinia Komisji dla obsadzenia Katedry Prawa Cywilnego obowiązującego w b.[yłym] Królestwie Kongresowym, złożona z rektora [Alfonsa] Parczewskiego, dziekana [Władysława] Zawadzkiego i profesora [Franciszka] Bossowskiego, dat. Wilno, [1924], msp., Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), Akta osobowe – Eugeniusz Waśkowski, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, zespół nr 14, sygn. 6427, k. 3.
 - 10 Adam Redzik, „Eugeniusz Waśkowski (1866-1942). W siedemdziesięciolecie śmierci wybitnego uczonego i adwokata” *Palestra*, nr 9-10 (2012): 256.

(odpowiadający współczesnemu stopniowi doktora prawa)¹¹. Umożliwiło mu to rozpoczęcie wykładów w Uniwersytecie Noworosyjskim w Odessie. Kolejnym etapem rozwoju kariery naukowej było uzyskanie przez Waškowskiego w 1901 roku na tej samej uczelni stopnia doktora prawa (odpowiednik współczesnego stopnia doktora habilitowanego) na podstawie części I – *Teoria interpretacji prawa cywilnego* – dzieła zatytułowanego: *Metodologia cywilistyczna* (1901). Wspomniany awans naukowy w niedługim czasie pozwolił polskiemu cywiliście na zajęcie stanowiska profesora nadzwyczajnego (nominacja w 1904 roku), a także profesora zwyczajnego i prorektora Uniwersytetu w Odessie (nominacja mająca miejsce w 1906 roku). W związku ze strajkami studentów tegoż zakładu wyższego oraz nie podjęcia działań im zapobiegających na mocy orzeczenia sądowego Senatu Rządzącego w 1909 roku Eugeniusz Waškowski utracił władzę rektorską¹².

Po tych wydarzeniach nie przerwał on wszakże prowadzenia prac naukowych i dydaktycznych w obszarze prawa cywilnego i procedury cywilnej. Wydał bowiem *Podręcznik procedury cywilnej* (1914), a rok później *Zarys teorii interpretacji prawa*. W okresie I wojny światowej Rząd Tymczasowy w Rosji, zgodnie z uchwałą Rady Profesorskiej, przywrócił go na utracone w 1909 roku stanowiska. Tym samym mógł on powrócić na katedrę i wykładać zgodnie z dotychczasowymi obowiązkami procedurę cywilną, co czynił także w początkowym okresie obowiązywania bolszewickiej reformy uczelni wyższych. W 1918 roku objął urząd dziekana Wydziału Prawa, zaś na niwie sądowej, pełnił zadania prezesa Zjazdu Sędziów Pokoju w Odessie. Był także honorowym sędzią pokoju. Stanowiska te pełnił do czasu likwidacji w 1920 roku sądownictwa pokojowego przez władze komunistyczne¹³. Wśród pozostałych publikacji przyszłego profesora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie znalazły się także te poświęcone zasadom etyki adwokackiej, morskiego prawa handlowego, teorii prawa (tłumaczenie *Teorii posiadania* autorstwa Rudolfa von Jheringa na język rosyjski), analizy orzecznictwa sądów rosyjskich oraz liczne materiały i zbiory dydaktyczne¹⁴.

11 Mikołaj Tarkowski, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Polsce w latach 1919-1939* (Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskiej Szkoły Wyższej, 2015), 119.

12 Opinia Komisji dla obsadzenia Katedry Prawa Cywilnego, k. 3.

13 Ibidem, k. 3.

14 W tym miejscu wymienić można tytuły rosyjskich publikacji (tłumaczone na język polski): *Podręcznik morskiego prawa handlowego* (1906); *Zadania prawno-prywatne* (1904, 1907 i 1912); *Zadania cywilno-procesowe* (1909 i 1917); *Przyszłość adwokatury rosyjskiej* (1898); *Zasady etyki adwokackiej* (1895); *Typowe sprawy cywilne* (podręcznik dla studentów i młodych prawników, 1917); *Orzecznictwo nowych sądów rosyjskich w dziedzinie prawa i procedury cywilnej* (1916); ibidem, k. 4.

Znaczący dorobek naukowy, w tym uchodzące po 1918 roku w odrodzonej Rzeczypospolitej za klasyczne pozycje wydawnicze (*Podręcznik prawa cywilnego* i *Organizacja adwokatury*), torował Eugeniuszowi Waśkowski drogę do objęcia w 1924 roku stanowiska profesora zwyczajnego w katedrze prawa cywilnego (drugiej) Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie¹⁵, na którym przez kolejne lata (do 1939 roku) prowadził zajęcia dydaktyczne obejmujące swym zakresem obszar prawa cywilnego oraz procedury cywilnej¹⁶. Profesor Eugeniusz Waśkowski w latach 1925-1926 pełnił funkcję dziekana Wydziału Prawa i Nauk Społecznych¹⁷, zaś w latach 1926-1934 prodziekana¹⁸. Zajmował również od 1926 roku stanowisko członka Rady Prawniczej przy Ministrze Sprawiedliwości, zaś w 1927 roku został wybrany przez Sąd Okręgowy na sędziego honorowego w Wilnie. Z kolei w 1928 roku mianowano go członkiem Komisji¹⁹ Kodyfikacyjnej

-
- 15 Nominacja na profesora zwyczajnego prawa cywilnego udzielona przez prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Stanisława Wojciechowskiego, dat. Spała 28 VII 1924, mps., AAN, Akta osobowe – Eugeniusz Waśkowski, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, zespół nr 14, sygn. 6427, k. 15.
 - 16 W jednej ze współczesnych analiz, opartych zresztą na bardzo interesujących wspomnieniach pracownika naukowego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, znajduje się błędnie przywołana – niezgodna z prawniczą siatką terminologiczną – nazwa przedmiotu wykładowego prowadzonego przez profesora Eugeniusza Waśkowskiego. Jej Autor zamiast określenia postępowanie cywilne (ewentualnie prawo postępowania cywilnego) używa zwrotu „postępowanie prawa cywilnego”: Przemysław Żukowski, „Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie w latach 1929-1939 we wspomnieniach Jana Wilczyńskiego” *Archiwum Emigracji. Studia – Szkice – Dokumenty*, z. 1-2 (2018/2019): 159.
 - 17 Protokół posiedzenia Rady Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, dat. Wilno 24 XI 1925, LCVA, msp., Protokoły 1925-1939, Kolekcja Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, fond 175, ap. 2 VI B, b. 29, k. 7.
 - 18 Małgorzata Przeniosło, „Profesorowie Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1919-1939” *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, nr 2 (2016): 18.
 - 19 O poglądach Eugeniusza Waśkowskiego na sprawę wskrzeszenia działającej do 1867 roku w Królestwie Polskim Rady Stanu lub powołania stałej komisji kodyfikacyjnej odpowiedzialnej za „śledzenie orzecznictwa sądowego i literatury prawniczej oraz opracowywanie projektów nowelizacji ustaw cywilnych: Eugeniusz Waśkowski, *Teoria wykładni prawa cywilnego. Metodologia dogmatyki cywilistycznej w zarysie*

Rzeczypospolitej Polskiej²⁰; zasiadał w Wydziale Cywilnym²¹. W 1936 roku otrzymał tytuł profesora honorowego Uniwersytetu Stefana Batorego²². Eugeniusz Waśkowski, skupiając się w swej twórczości naukowej na różnych elementach prawa i procesu cywilnego, obserwował i analizował także rozwój systemu wymiaru sprawiedliwości na ziemiach polskich, w tym tego opartego na reformie sądownictwa powszechnego z 1928 roku²³.

Przytaczając główne tezy naukowe Eugeniusza Waśkowskiego na temat ruchu kodyfikacyjnego w zakresie prawa cywilnego, warto wspomnieć o jego poglądach poświęconych kwestii nabywania osobowości prawnej w świetle przepisów kodeksów obowiązujących w Europie w XIX i XX wieku. Waśkowski odnotował w tym zakresie wyraźną tendencję, zgodnie z którą na początku dziewiętnastego stulecia przeważał system koncesyjny zależny od organów państwowych, zaś pod koniec tego okresu w ustawodawstwie europejskim zaczął w praktyce, a także na poziomie koncepcji, dominować system rejestracyjny (kodeks niemiecki oraz projekt kodeksu węgierskiego²⁴).

(Warszawa: Izba Adwokacka w Warszawie, 1936), 266; Krzysztof Pietrzykowski, „Teoria wykładni prawa cywilnego według Eugeniusza Waśkowskiego” *Studia Iuridica*, t. LXX (2017): 187.

- 20 Życiorysy Panów Profesorów, k. 18.
- 21 Leonard Górnicki, *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919-1929* (Wrocław: Kolonia Limited, 2002), 110; Jerzy Markiewicz, „Kształtowanie się polskiego systemu prawa sądowego i jego twórcy w okresie międzywojennym 1919-1939 (wybrane zagadnienia)” *Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie*, t. III (2010): 116; Krzysztof Zaorski, „Udział Bronisława Hełczyńskiego w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej” *Miscellanea Historico-Iuridica*, z. 1 (2018): 332.
- 22 Mikołaj Tarkowski, „Nauka i nauczanie prawa cywilnego materialnego i formalnego na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie (1919-1939)”, [w:] *Historia testis temporum, lux veritatis, vita memoriae nuntia vetustatis. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Włodzimierzowi Kaczorowskiemu*, red. Ewa Kozerska, Marek Maciejewski, Piotr Stec (Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2015), 559; Przeniosło, „Profesorowie”, 7.
- 23 Redzik, „Eugeniusz Waśkowski (1866-1942)”, 255.
- 24 O obowiązywaniu po 1861 roku prawa węgierskiego zwyczajowego oraz przebiegu prac nad projektem kodeksu cywilnego na Węgrzech w drugiej połowie XIX wieku i początkach kolejnego stulecia: Krzysztof Bokwa, „Św. Stefan, Tripartitum, konferencja judekskurialna – podstawy systemu prawa prywatnego na Słowacji do XX wieku” *Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ*, nr 3 (2018): 23; Emőd Veress, „Projekt

Niektóre zaś rozwiązania szły jeszcze dalej, gdyż normy kodeksu szwajcarskiego w sprawie tworzenia osób prawnych, których działalność nie była obliczona na zysk (to znaczy związków politycznych, religijnych, naukowych, artystycznych, towarzystw dobroczynnych) ustanawiały zasadę wolności²⁵.

Eugeniusz Waśkowski, określając główne czynniki rozwoju ustawodawstwa cywilnego w Europie, zwracał uwagę na kwestię ewolucji zasady autonomii prywatnej. Jej rozwój uznał za jeden z kluczowych mechanizmów wpływających na różne obszary prawa cywilnego. Jednym z nich było prawo małżeńskie osobowe i majątkowe. W obu tych dziedzinach ustawodawstwo Francji rewolucyjnej kształtowało się w oparciu o poszanowanie woli małżonków. Wprowadziło ono bowiem cywilną instytucję małżeństwa, umowy przedślubne, a także rozwód za wzajemnym dobrowolnym zezwoleniem małżonków lub według woli jednego z nich. Na gruncie Kodeksu cywilnego z 1804 roku nie przyjęto ostatniego z wymienionych rozwiązań, zaś zawarcie i rozwiązanie stosunku małżeńskiego warunkowano spełnieniem kilku formalności, co w praktyce czyniło rozwód za porozumieniem trudnym do przeprowadzenia. Nie zmieniło to jednak ogólnego, nowego kierunku kształtowania się prawa małżeńskiego osobowego w Europie w XIX wieku, obejmującego zarówno cywilną formę zawarcia małżeństwa, jak i rozwód, które stały się łatwiejszymi do ustanowienia i zastosowania w obrocie prawnym²⁶.

Z kolei analizując aspekt kodeksowych rozwiązań prawnych we Francji w zakresie prawa małżeńskiego majątkowego, ten sam autor zestawił wspomnianą wyżej zasadę z rozwojem umów przedmałżeńskich. W tej sprawie Eugeniusz Waśkowski stwierdził: „[...] kodeks francuski pozwolił osobom, zawierającym małżeństwo, urządzać swe stosunki tak, jak uważają za najdogodniejsze, lecz zastrzegł, że po zawarciu małżeństwa umowa przedślubna już nie może być zmieniona. Późniejsze kodeksy odrzuciły to zastrzeżenie, jako ograniczające autonomię prywatną”²⁷.

Inne przykłady norm, których treść odpowiadała ogólnej zasadzie poszanowania woli stron stosunku prawnego, zawierały się – w opinii Waśkowskiego – w przepisach poświęconych czynnościom prawnym *mortis causa*. Wśród takich czynności prawnych wymienił on umowy dziedziczenia (kontrakty dziedziczenia), które były przewidziane w Kodeksie cywilnym austriackim (ABGB) z 1811 roku w obrębie stosunku małżeńskiego, to znaczy ich

węgierskiego Kodeksu prawa prywatnego z 1928 r. – znaczenie z perspektywy historycznoprawnej” *Krytyka Prawa. Niezależne studia nad prawem*, nr 4 (2020): 187-191.

25 Eugeniusz Waśkowski, *Rozwój ustawodawstwa cywilnego w XIX wieku* (Wilno: Wydawnictwo Księgarni Józefa Zawadzkiego w Wilnie, 1925), 15.

26 Waśkowski, *Rozwój ustawodawstwa cywilnego*, 16.

27 Ibidem, 16.

zawieranie było możliwe wyłącznie pomiędzy małżonkami. Jednakże ograniczenie to zostało uchylone w późniejszych kodeksach²⁸, w tym na gruncie Kodeksu cywilnego niemieckiego z 1896 roku (BGB)²⁹.

Wnioskując *a contrario* Eugeniusz Waškowski przywoływał także europejskie rozwiązania kodeksowe regulujące różnego rodzaju ograniczenia autonomii prywatnej, przy jednoczesnym istnieniu ogólnego założenia, zgodnie z którym bezwzględne stosowanie tej zasady przekreślałoby istotę i sens obowiązywania kodyfikacji cywilnych. Odwołując się w tym kontekście do bardziej szczegółowej doktryny samoograniczania woli stron stosunków cywilnoprawnych, Waškowski podawał dość zaskakujący przykład literackiej postaci, znanej z kart książki autorstwa Daniela Defoe: „Tylko Robinson [Crusoe] na wyspie bezludnej był w stanie używać niczym nieograniczonej swobody działania. Lecz żyjąc między ludźmi, nie można się nie oglądać na swych bliźnich, którym też służy prawo samodzielności”³⁰. Ten sam cywilista dostrzegał zarazem główne zadania, jakie ciążyły na twórcach kodyfikacji, którzy mieli projektować takie przepisy prawne, aby „samodzielność jednej osoby mogła pogodzić się z samodzielnością innych”³¹. Dogmatycznymi konstrukcjami prawnymi, które na gruncie europejskich kodyfikacji limitowały autonomię woli stron stosunków cywilnoprawnych, było prawo sąsiedzkie. Waškowski teorie na temat systemu wzajemnych ograniczeń uprawnień właścicieli gruntów sąsiedzkich przytaczał za prawnikiem niemieckim Rudolfem von Jheringiem (1818-1892). Z kolei pod wpływem głównych założeń metafizyki moralności Immanuela Kanta podobne ograniczenia autonomii jednostki wiązał z wprowadzaniem do kodeksów cywilnych w Europie w XIX wieku norm zabraniających nadużywania prawa oraz nakazujących respektowania zasad uczciwości i sumiennosci. Waškowski, zauważając ogólną tendencję „moralizowania prawa”, podawał przykład Kodeksu Napoleona, którego przepisy stanowiły, że umowy sprzeczne z dobrymi obyczajami, przy zaistnieniu określonych warunków, były unieważniane. Z tendencji tej co prawda, wyłamali się twórcy kodeksu cywilnego austriackiego z 1811 roku, jednakże stała się ona powszechna pod koniec XIX wieku i początkach wieku XX (kodeks cywilny niemiecki z 1896 roku – BGB; kodeks cywilny szwajcarski z 1907 roku – ZGB)³².

Eugeniusz Waškowski do grupy czynników ograniczających wolę stron stosunków cywilnoprawnych, formujących się od czasów rewolucji

28 Ibidem 17.

29 Katarzyna Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność* (Warszawa: Liber, 2009), 332.

30 Waškowski, *Rozwój ustawodawstwa cywilnego*, 17.

31 Ibidem, 17.

32 Ibidem, 18.

francuskiej, zaliczył także aspekt „socjalizowania się prawa”. W tym zakresie powoływał się on na poglądy francuskiego teoretyka i filozofa prawa Josepha Charmont'a (1859-1922), który wymieniony proces rozumiał na gruncie doktryny idealizmu prawniczego jako włączanie do systemu prawa cywilnego czy nawet szerzej prawa prywatnego kolejnych, dotychczas pomijanych podmiotów i grup społecznych, takich jak masy chłopskie i robotnicze, kobiety oraz dzieci nieślubne³³.

Bardziej szczegółowa analiza zagadnienia „socjalizowania się prawa” łączyła się według poglądów Eugeniusza Waśkowskiego z wielokrotnie przywoływaną przez niego tendencją ograniczania autonomii prywatnej. Objawami takich procesów w myśli kodyfikacyjnej były normy, które limitowały wolę jednostek z uwagi na poszanowanie interesu ogółu, to jest państwa, społeczeństwa, pewnej warstwy społecznej, rodziny czy gminy. Waśkowski, podając przykłady socjalizowania się prawa cywilnego, w tym prawa własności do nieruchomości, w następujący sposób pisał o instytucji wywłaszczenia (*ekspropriacji*) oraz oddziaływaniu jego kodyfikacyjnych wariantów na ustawodawstwo w poszczególnych państwach: „Deklaracja praw człowieka i obywatela [1789], obwieszczając nietykalność własności prywatnej, dodała zastrzeżenie co do wywłaszczenia «w razie konieczności publicznej». Ten przepis został powtórzony w kodeksie cywilnym francuskim ze zamianą wyrazu «konieczność publiczna» przez wyraz obszerniejszy: «użyteczność publiczna». Jednakże tryb postępowania nie był określony przez wspomniane kodeksy. Dopiero w 1810 roku uczyniła to ustawa francuska, a w ciągu XIX wieku zostały wydane ustawy o wywłaszczeniu w innych państwach”³⁴.

W pracach badawczych, a także na kanwie wykładów prowadzonych w okresie dwudziestolecia międzywojennego w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie, profesor Eugeniusz Waśkowski wielokrotnie powracał do kwestii rozwoju prawa cywilnego w Rosji, które w okresie istnienia niepodległej Rzeczypospolitej obowiązywało na wchodzących w jej skład Kresach Wschodnich (byłe gubernie zachodnie Cesarstwa Rosyjskiego). Waśkowski w tym kontekście przypominał, że pierwotnymi źródłami prawa w Rusi były zbiory prawa zwyczajowego: Ruska Prawda, część I pochodząca z XI wieku oraz jej dalsze części z wieku XII i XIII; a także gramoty sądowe dla Nowgorodu oraz Pskowa z XV wieku (*Nowogrodskaja sudnaja gramota* oraz *Pskowskaja sudnaja gramota*)³⁵. W okresie istnienia Imperium Rosyjskiego

33 Waśkowski, *Rozwój ustawodawstwa cywilnego*, 19; Arthur Spencer, „Editorial preface to this volume”, [w:] *Modern French legal philosophy*, red. Alfred Fouillee, Joseph Charmont, Leon Duguit, Rene Demogue (Boston: The Boston Book Company, 1916), xliii.

34 Waśkowski, *Rozwój ustawodawstwa cywilnego*, 20.

35 Eugeniusz Waśkowski, *Prawo cywilne. Część ogólna. Skrypt wg. wykładów prof. dra E. Waśkowskiego* (Wilno: Sekcja Wydawnicza Koła Prawników

przełamano ostatecznie tendencję, zgodnie z którą prawo posiadało charakter zwyczajowy. W dziewiętnastym stuleciu potwierdzeniem tej zmiany było wydanie Zbioru Praw Cesarstwa Rosyjskiego z 1832 roku (*Swod Zakonow Rosijskoj Imperii*). Profesor Waśkowski zwracał uwagę na zmianę jakościową, która zaszła w kulturze prawnej tego państwa, gdyż do momentu wydania Zbioru Praw stan prawny, także w zakresie prawa cywilnego, był „rozpaczliwie chaotyczny”. Obowiązywało bowiem *Ułożenije* cara Aleksego Michajłowicza z 1649 roku (*Sobornoje ułożenije*), późniejsze ukazy carskie, a także orzeczenia Senatu Rządzącego (*Prawitielstwujuszczij senat*) oraz inne akty prawne. Próby kodyfikacji podejmowane w Cesarstwie Rosyjskim w XVIII wieku pozostawały bezskuteczne, zaś, jak podkreślił w 1934 roku Eugeniusz Waśkowski, „uporządkowanie swego ustawodawstwa zawdzięcza Rosja dopiero niepospolitej energii i talentowi hr. [Michaiła] Speranskiego”³⁶.

Waśkowski, oceniając prace podejmowane przez hrabiego M. Speranskiego na rzecz usystematyzowania rosyjskiego prawodawstwa, podzielił ich przebieg na dwa okresy: obejmujące panowanie cesarzy Aleksandra I oraz Mikołaja I³⁷. Podkreślił, że pomimo braku uniwersyteckiego wykształcenia prawniczego³⁸, Speranski „dość dobrze opanował” prawo cywilne oparte na Kodeksie Napoleona, lecz z powodów politycznych i wojny rozpoczętej w 1812 roku pomiędzy Francją a Rosją, jego projekt kodeksu cywilnego, rozpatrywany w latach 1810-1811 przez Radę Państwa, oparty na wzorcach francuskich, nie został wzięty pod uwagę³⁹. W ostatnich latach rządów Aleksandra I, Speranski powrócił do idei związanej z uprządkowaniem dotychczas wydanych aktów prawnych w Imperium Rosyjskim. Eugeniusz Waśkowski, oceniając ten etap „prac kodyfikacyjnych”, zaznaczył, że „nie chodziło o stworzenie nowego, lecz o uporządkowanie prawa obowiązującego”. Z kolei w latach rządów Mikołaja I tak ogólnie zarysowany kierunek rozwoju prawodawstwa został potwierdzony i skutkowało ustanowieniem w 1830 roku Pełnego Zbioru Praw Cesarstwa Rosyjskiego (*Połnoje sobranije zakonow Rossijskoj impeirii*). Stał się on podstawą wydania w 1832 roku, obowiązującego od

Studentów USB, 1934), VI; Karol Koranyi, *Powszechna historia państwa i prawa* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966), 227.

36 Waśkowski, *Prawo cywilne. Część ogólna*, VI.

37 Siergiej Jużakow, *M. M. Speranskij: jego żizn i obszczestwiennaja diejatelnost. Biograficzeskij oczerk* (Sankt Peterburg: Biograficzeskaja Biblioteka F. Pawlenkowa, 1861), 42; Modest Korf, *Żizn grafa Speranskogo* (Sankt-Peterburg: Imperatorskaja Publicznaja Biblioteka, 1861), 299.

38 Dariusz Szpoper, „Rada Państwa (1810-1917). Od subsydiarnego organu władzy rosyjskich imperatorów do izby wyższej parlamentu” *Opolskie Studia Administracyjno-Prawne*, nr 2 (2016): 96.

39 Waśkowski, *Prawo cywilne. Część ogólna*, VII.

dnia 1 stycznia 1835 roku, Zbioru Praw Cesarstwa Rosyjskiego, składającego się z 15-tu tomów, z których tom X, cz. 1, zawierał przepisy prawa cywilnego⁴⁰. Ponadto, normy prawa cywilnego znajdowały się w innych częściach tej samej kompilacji prawnej⁴¹.

Eugeniusz Waśkowski, analizując rozwój zasad rządzących procesem cywilnym w XIX i XX wieku na podstawie aktów prawnych obowiązujących w państwach europejskich, wyodrębnił pewien podstawowy katalog zasad procesu cywilnego, który był budowany na gruncie norm postępowania cywilnego we Francji, Niemczech, Austrii, Rosji oraz innych państwach europejskich. Pewien podstawowy zasób zasad procesowych, powielany bądź modyfikowany w wielu późniejszych kodyfikacjach, został jego zdaniem skonstruowany na kanwie przepisów francuskiej ustawy procedury cywilnej z 1806 roku, która był przykładem aktu prawnego korzystającego z tradycji prawnych odzwierciedlonych w ordonansie⁴² Ludwika XIV z 1667 roku. Francuska procedura cywilna z 1806 roku „odtworzyła i uświęciła” bowiem zasadę: kontradyktoryjności, bezpośredniości, inicjatywy stron, ustności, publiczności, swobodnej oceny dowodów. Waśkowski zaznaczył wyraźnie przy tym, że niepozbowiona zupełnie wad ustawa francuska, oparta na racjonalnych regułach, stała się odporną na duże zmiany kodyfikacją i „posłużyła za wzór przy zreformowaniu procedury cywilnej w innych państwach”, bowiem, jak stwierdził w 1932 roku ten sam prawnik, „system francuski jest obecnie przyjęty w Belgii, we Włoszech, w Holandii, Hiszpani, Portugalii, niektórych kantonach Szwajcarii [...]”⁴³.

Natomiast odmiennymi regułami rządził się przewód sądowy cywilny w Niemczech i Austrii na przełomie XVIII i XIX wieku, to znaczy na zasadach pisemności, tajnej kancelaryjności, formalnego systemu dowodów, bezpośredniego zapoznania się przez sędziego z materiałem procesowym. Podobnie jak w kodeksie francuskim przyjęto tylko zasadę kontradyktoryjności i wszczynania procesu na wniosek stron. Eugeniusz Waśkowski, przedstawiając ujemną opinię przyjętej na gruncie niemieckim kombinacji zasad procesowych, uznał je za zbyt skomplikowane i stanowiące nazbyt eklektyczne połączenie prawodawstwa rzymskiego, dawnego niemieckiego, kanonicznego oraz znanych w postaci orzeczeń sądowych i formach nadanych przez

40 Ibidem, VII.

41 Anna Falkowska, *Odpowiedzialność sprzedawcy z tytułu rękojmi za wady fizyczne rzeczy* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2010), 68.

42 To postanowienie królewskie utrzymało swą moc obowiązującą przez następne półtora wiek: Hieronim Krzyżanowski, *Zasady postępowania sądowego cywilnego* (Warszawa: Nakład Własny Autora, 1864), 27.

43 Eugeniusz Waśkowski, *System procesu cywilnego. Wstęp teoretyczny. Zasady racjonalnego ustroju sądów i procesu cywilnego* (Wilno: s.n., 1932), 193-195.

miasta północnej Italii, dodatkowo opracowanych przez przedstawicieli średniowiecznej szkoły glosatorów i komentatorów. Wileński prawnik w latach 30. XX wieku stwierdził w związku z tym, że działający na tych źródłach prawnych system, uzupełniony dodatkowo elementami lokalnego procesu saskiego, rozpowszechnił się w kulturze prawnej niemieckiej i został przyjęty z niewielkimi modyfikacjami w ustawie bawarskiej z 1753 roku i austriackiej z 1781 roku⁴⁴.

Zdaniem Eugeniusza Waśkowskiego tendencje rozwojowe wprowadzające zasadę pisemności i bezpośredniości „pozbawiały sędziego możliwości wniknięcia w istotną wolę stron i w rzeczywistą treść materiału dowodowego”, a zatem w praktyce następstwa tego systemu były „opłakane i doprowadziły sądownictwo do zupełnego upadku”. Impas ten próbowały przerwać Prusy, które jeszcze w XVIII wieku podjęły zmiany w kierunku złagodzenia bezwzględności obowiązywania zasady kontrydiktoryjności, a także wyeliminowania zjawiska pieniactwa adwokatów. Waśkowski nieudane w zasadzie próby zreformowania procedury cywilnej zarówno w Prusach, jak i Austrii komentował przywołując poglądy autorstwa urodzonego we Wrocławiu profesora Uniwersytetu w Lipsku Friedricha Steina (1859-1923). W świetle tych opinii przyczyną niepowodzeń i jednym z problemów występujących na gruncie procesowym było nieudolne ustalanie prawdy⁴⁵ materialnej. Jego źródło stanowiły błędnie założone przesłanki psychologiczne, zgodnie z którymi strony powinny mieć zaufanie do sędziego-inkwidenta, podczas gdy instytucja ta spotykała się z ogólną niechęcią uczestników procesu i brakiem wiarygodności⁴⁶.

W Prusach oraz innych państwach niemieckich rozpoczęły się trwające do lat siedemdziesiątych XIX wieku próby zreformowania procedury cywilnej. Początkowo miały one miejsce w tych częściach Niemiec, gdzie Napoleon wprowadził ustawę procedury cywilnej z 1806 roku, z czasem objęły one także inne części Niemiec. W opinii Eugeniusza Waśkowskiego wynik oddziaływania zasad procesowych francuskich na obszar norm postępowania cywilnego w państwach niemieckich stanowiła ustawa hanowerska z 1850 roku, w ślad której poszły kolejne: badeńska (1866), wirtemberska (1868) i bawarska (1869). Ten kaskadowy proces wprowadzania zasad procesu francuskiego do poszczególnych ustaw niemieckich zakończył się w 1877 roku,

44 Ibidem, 195-196.

45 O jednej z fundamentalnych zasad w procesie cywilnym w ujęciu historycznym – zasadzie prawdy stanowiącej zarazem „cechę dobrego postępowania sądowego” zob.: Krzyżanowski, *Zasady postępowania sądowego*, 9.

46 Waśkowski, *System procesu cywilnego*, 197; Katarzyna Sójka-Zielińska, *Historia prawa* (Warszawa: Lexis Nexis, 2011), 320.

wydaniem ustawy ogólnoniemieckiej⁴⁷. Waśkowski w następujących słowach scharakteryzował główne osiągnięcia ustawy procesowej z 1877 roku: „Cechę charakterystyczną [...] stanowi konsekwentne przeprowadzenie zasady ustności. Wtenczas podług systemu francuskiego sąd korzysta przy ustalaniu materiału faktycznego zarówno z dokumentów, jak i z ustnych rozpraw stron, które mają prawo przy tych rozprawach zmieniać złożone na piśmie wnioski [...] przytaczać nowe okoliczności, ustawa niemiecka zobowiązuje sąd orzekać wyłącznie na podstawie tego, co mu zostało słownie na posiedzeniu przedstawione [...]”⁴⁸.

Eugeniusz Waśkowski poświęcił także uwagę pracom nad kodyfikacją procedury cywilnej w latach dwudziestych XX wieku, które zakończyły się ostatecznie wydaniem przez prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej rozporządzenia z mocą ustawy z dnia 29 listopada 1930 roku – Kodeks postępowania cywilnego⁴⁹. Uwagi, zgłoszone w 1927 roku przez Waśkowskiego do projektu tej kodyfikacji, skupiały się w szczególności na wyznaczeniu granic dla obowiązywania zasady dyspozycyjności w obszarze przyznania skargi powoda⁵⁰ przez pozwanego. Aby wyjaśnić to zagadnienie wileński prawnik posłużył się podstawowymi teoriami prawnymi tłumaczącymi istotę zasady dyspozycyjności. Waśkowski pisał w związku z tym: „Zadaniem [...] sądu cywilnego jest ochrona praw prywatnych, i proces cywilny jest instytucją pomocniczą w stosunku do prawa cywilnego. Przeto charakter stosunków, które podlegają rozpoznaniu sądu cywilnego nie może nie odbijać się na jego działalności. Z panującej w zakresie tych stosunków zasady autonomii prywatnej wynika zasada podstawowa procesu cywilnego – zasada dyspozycyjna, która zawiera się w prawie stron do rozrządzania, 1) przedmiotem procesu [...] i,

47 Waśkowski, *System procesu cywilnego*, 198.

48 Ibidem, 199.

49 Dz. U. 1930, nr 83, poz. 651, Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 29 listopada 1930 r. – Kodeks Postępowania Cywilnego.

50 Waśkowski w celu wyjaśnienia co było przedmiotem przyznania w przypadku przyznania skargi przez pozwanego przedstawił elementy składające się na skargę. W tym znaczeniu o charakterze procesualnym skarga była żądaniem, przedłożonym do sądu, aby organ ten powziął określone postanowienie względem „pewnego przedmiotu i na przytoczonej przez powoda podstawie”. Skarga w tym ujęciu składała się z trzech elementów: „celu (inaczej treści), którym jest powzięcie pewnego rodzaju postanowienia przez sąd, przedmiotu, którym jest to, czego ma dotyczyć uchwała sądu, i podstawy (*fundamentum agendi*), t.j. tego, na czym powód opiera żądanie”: Eugeniusz Waśkowski, *Przyznanie stron w procesie cywilnym. Z powodu projektu polskiej procedury cywilnej* (Wilno: s.n., 1927), 8.

2) środkami zaczepnymi i odpornymi [...]”⁵¹. Analizując działalność sędziego na posiedzeniach przygotowawczych autor tych samych poglądów stwierdził jednocześnie, że „na mocy zasady dyspozycyjności pozwanej wolno przyznać skargę, a sąd powinien natychmiast wydać wyrok na rzecz powoda bez rozpoznania sprawy”, ponieważ „przeprowadzenie dowodu pomimo przyznania pozwanego nie miałyby [...] sensu”⁵².

Waškowski, poszukując granic dla przypadków bezwzględnej stosowania przyznania skargi w postępowaniu cywilnym, zaznaczył, że rozwiązanie to nie może być stosowane bez ograniczeń przykładowo w sprawach, w których występował prawnie chroniony interes publiczny i „gdzie ze względu na [ten] interes ustawa wymaga przedłożenia dowodów formalnych”. W tym miejscu przedstawił przykład skargi na uznanie ważności aktów hipotecznych, których przesłanki ważności zostały określone ustawowo z uwagi właśnie na ochronę interesu publicznego⁵³.

Innym zagadnieniem, które w opinii Waškowskiego stanowiło istotny element prac kodyfikacyjnych w Polsce w zakresie przyznania skargi, była kwestia możliwości cofnięcia przez pozwanego takiego przyznania. Na tym polu, w świetle ustaleń przytaczanych głównie przez niemieckich prawników takich jak rektor Uniwersytetu w Tybindze August Hegler (1873-1937)⁵⁴ i Hans Müller, Eugeniusz Waškowski zarysował obraz dyskusji na ten temat, w której główne poglądy ogniskowały się wokół trzech wariantów: braku odwoływalności skargi, odwoływalności tejże, oraz pośredniego – zgodnie, z którym przyznanie mogło być odwołane pod pewnymi warunkami⁵⁵. Wileński profesor przychylił się do teorii zakładającej, że strony procesowe miały prawo odwoływania swych żądań i twierdzeń, w tym oświadczeń woli skutkujących przyznaniem skargi, lecz stosowane przez nie odwołanie powinno być limitowane. Ograniczenia powinny bowiem zostać wprowadzone z uwagi na dbałość o sprawny przebieg procesu cywilnego, którego normy w tym przypadku powinny wykluczać możliwość obstrukcyjnego wpływania przez strony na jego tok⁵⁶.

Eugeniusz Waškowski, po wejściu w życie Kodeksu postępowania cywilnego z 1930 roku, analizował z punktu widzenia – głównie niemieckich i austriackich – teorii postępowania cywilnego wybrane konstrukcje prawne.

51 Ibidem, 11.

52 Ibidem, 11-12.

53 Ibidem, 12.

54 Sylvia Paetschek, *Die permanente Erfindung einer Tradition. Die Universität Tübingen im Kaiserreich und in der Weimarer Republik* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag Stuttgart, 2001), 494.

55 Waškowski, *Przyznanie stron w procesie*, 12-13.

56 Ibidem, 13.

W 1938 roku odwołał się on do poglądów między innymi takich prawników jak profesor Uniwersytetu w Wiedniu Anton Menger (1841-1906)⁵⁷, profesor Uniwersytetu w Greifswaldzie Jakob Weismann (1854-1917)⁵⁸, sędzia austriackiego sądu najwyższego Rudolf Pollak (1864-1939)⁵⁹, Georg Wetzell (1815-1890) i Karl Sperl (1861-1959). W świetle ustaleń płynących z monografii autorstwa wymienionych prawników, wileński profesor wnikał w istotę czynności procesowych obowiązujących na gruncie polskiej kodyfikacji⁶⁰. Poszukując istoty czynności procesowych wileński prawnik postawił kluczowe dla tej sprawy pytanie: „dlaczego strony [procesowe] posiadają taką moc, że mogą określać los procesu, czyli kto im dał tę moc”⁶¹.

Waśkowski odpowiadał ogólnie, że strony mają takie uprawnienia na podstawie ustawy. Wnikając zaś bardziej szczegółowo w zagadnienie, przytaczał teorię praw podmiotowych kształtującą się na gruncie polskiego ustawodawstwa, a także tego obowiązującego w innych państwach europejskich. Ten sam prawnik stwierdził bowiem, przedstawiając jednocześnie implikacje pomiędzy prawem podmiotowym a istnieniem uprawnień procesowych: „[...] moc, nadana osobie prywatnej przez ustawę, zwie się prawem podmiotowym. Stąd wynika, że stronom przysługuje prawo określenia losu procesu, i że więc ich czynności kształtują proces dlatego, że są sposobami wykonywania tego prawa. To ogólne prawo składa się z szeregu szczególnych praw czyli uprawnień procesowych”⁶². Waśkowski wśród „uprawnień procesowych” wyróżnił prawo zgłaszania wniosków, prawo rozporządzania przedmiotem procesu, prawo przytaczania dowodów na poparcie swych twierdzeń i żądań. Wymienionym uprawnieniom odpowiadały określone normami prawnymi obowiązki ciążące na sędziach⁶³. Podawał przy tym wiele przykładów

57 Hans Hörner, „Menger (von Wolfensgrün) Anton”, [w:] *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, t. 6, red. red. Eva Obermayer-Marnach (Wiedeń: Austriacka Akademia Nauk, 1976), 220.

58 Karsten Schneider, „Dr Jakob Weismann, Prof. in Greifswald, Lehrbuch des deutschen Zivilprozessrechts. I. Bd. Stuttgart, F. Enke, 1903” *Archiv öffentlichen Rechts*, nr 1 (1905): 134.

59 Rudolf Pollak był ojcem Franza Borkenau’a; Mario Kessler, „Between communism and anti-communism: Franz Borkenau”, [w:] *German scholars in exile: new studies in intellectual history*, red. Axel Fair-Schulz, Mario Kessler (Plymouth: Lexington Books, 2011), 93.

60 Eugeniusz Waśkowski, *Istota czynności procesowych* (Warszawa: s.n., 1938), 2.

61 Ibidem, 3.

62 Ibidem, 4.

63 Ibidem, 4

zaczepniętych z poszczególnych norm zawartych w przepisach Kodeksu postępowania cywilnego z 1930 roku⁶⁴.

Waškowski nie widział tym samym potrzeby wyjaśniania istoty czynności procesowych poprzez poszukiwanie „samoistnego znaczenia” tychże czynności (to znaczy poprzez odnajdywanie cech, ustalania warunków i skutków wykonania czynności procesowych). Natomiast uznał za sensowne ustalanie treści samych „praw procesowych” będących istotą czynności procesowych. Jednocześnie obok dekodowania treści praw procesowych za równie istotne przyjął określenie warunków i skutków zmiany, materializowania się, ustania, naruszenia, obrony i nadużycia tych praw. W jego opinii głównym zadaniem prawnika procesualisty było w takim razie budowanie na podstawie norm zawartych zwłaszcza w ustawie procesowej „systemu praw procesowych stron”, gdyż poprzez takie badania zrozumiałym stawały się „cechy czynności procesowych: ich fakultatywność, odwołałość, prekluzyjność, niesamodzielnosc”. Takie założenia i kierunek, w którym powinny podążać analizy pojęcia czynności procesowych, umożliwiało wyraźne odróżnienie ich od „aktów cywilno-prawnych”⁶⁵.

Dla wyjaśnienia istoty aktów prawnych (*Rechtsgeschäft*) Eugeniusz Waškowski posłużył się poglądami budowanymi na gruncie niemieckiej teorii prawa. W tym celu przytoczył on teorie charakteryzujące „fakty prawne”, a zatem okoliczności faktyczne, których skutkiem było powstanie, zmiana albo zakończenie stosunku cywilno-prawnego. Wymaga podkreślenia, że niektóre z faktów prawnych były wywoływane przez ludzką wolę, inne zaś od niej nie zależały (śmierć, upływ czasu). Waškowski akcentował, że pierwsze z nich nazywane były działaniami, drugie zdarzeniami. Z kolei działania klasyfikowano jako czynności prawne albo czynny zabronione w zależności od tego, czy były one dozwolone czy zabronione. Konkludując, twierdził on zarazem, że „spośród czynności prawnych, osobną kategorię tworzą czynności prawne w sensie ścisłym, czyli akty prawne, przez które rozumie się oświadczenia woli, skierowane na wywołanie określonych skutków prawnych”⁶⁶.

64 Zwłaszcza: art. 71 Kodeksu postępowania cywilnego z 1930 r. („Każdy ze współuczestników sporu ma prawo samodzielnie popierać sprawę”); art. 92 („Strona ma prawo sama – bez udziału pełnomocnika – zawrzeć ugodę, rzec się swego roszczenia albo uznać żądane przeciwnika”); art. 178 („Stronom wolno oświadczenia, wnioski, uzupełnienia i sprostowania zamieścić w załączniku do protokołu”); Dz. U. 1930, nr 83, poz. 651, Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 29 listopada 1930 r. – Kodeks Postępowania Cywilnego; Waškowski, *Istota czynności procesowych*, 5.

65 Waškowski, *Istota czynności procesowych*, 6.

66 Ibidem, 7.

Natomiast charakter czynności procesowych był inny i odróżniał wyraźnie się od istoty aktów prawnych, w tym czynności prawnych. Eugeniusz Waśkowski uważał w tym kontekście, że czynności procesowe nie miały znaczenia samoistnego, nie powodowały bezpośrednio powstania, zmiany czy ustania stosunków cywilno-prawnych. Ich cel był zaś odmienny, co Waśkowski wyjaśniał zgodnie z poglądami Leo Rosenberga (1879-1963), autora rozprawy *Stellvertretung im Prozess* (1908)⁶⁷. Mianowicie celem czynności procesowych było wyłącznie „pobudzanie sądu do działalności”, od którego orzeczenia zależało: „nastąpienie albo nienastąpienie zamierzonych przez strony skutków”⁶⁸.

Spośród najważniejszych czynności procesowych wynikających z norm Kodeksu cywilnego z 1930 roku wymienił on wnioski, dzięki którym strony inicjowały odpowiednie działania sądu. Waśkowski, biorąc pod uwagę kryterium wpływu wniosku na działanie organów sądowych, wytypował ich dwie postacie: wiążących dla sądu, o ile spełniały warunki formalne; oraz uznawanych przez sąd za słuszne, jeśli po weryfikacji, organy sądowe mogły określić je jako merytoryczne. Większość wniosków należało do tej drugiej kategorii. Co bardzo istotne zarówno wnioski pierwszego, jak i drugiego typu wywoływały skutki prawne wyłącznie na mocy postanowienia sądu⁶⁹.

Kwestia kodyfikacji prawa i procesu cywilnego w Europie i Polsce była jednym z głównych obszarów prac badawczych podejmowanych przez Eugeniusza Waśkowskiego. Jego główne opracowania naukowe, obrazujące rozwój wymienionych gałęzi prawa, zostały opublikowane w warunkach odrodzonej Rzeczypospolitej, kiedy Waśkowski wykładał na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Zajęcie się zagadnieniami ruchu kodyfikacyjnego w Europie w XIX wieku, a także kodyfikacją prawa cywilnego w Polsce w latach dwudziestolecia międzywojennego, wymagało dobrej znajomości zagadnienia i ugruntowanego doświadczenia badawczego, które Eugeniusz Waśkowski pozyskiwał począwszy od lat dziewięćdziesiątych XIX wieku, a zatem okresu zatrudnienia w Imperatorskim Uniwersytecie Noworosyjskim w Odessie. Na podstawie budowanej na przestrzeni kilku dekad wiedzy powstały analizy autorstwa Eugeniusza Waśkowskiego, opierające się na francuskiej, niemieckiej i austriackiej teorii prawa cywilnego materialnego i formalnego, uzupełnionej równie merytorycznymi

67 Pełny tytuł tej rozprawy poświęconej rozwojowi instytucji reprezentacji procesowej brzmiał: *Stellvertretung im Prozess. Auf der Grundlage und unter eingehender vergleichender Darstellung der Stellvertretungslehre des bürgerlichen Rechtes nebst einer Geschichte der prozessualen Stellvertretung* (Berlin 1908).

68 Waśkowski, *Istota czynności procesowych*, 7.

69 Ibidem, 8-9.

objaśnieniami działań porządkujących system źródeł prawa cywilnego w Imperium Rosyjskim w XIX wieku.

Bibliografia

- Bardach Juliusz, *W obiektywie nauki i w lustrze pamięci (o uczonych, pisarzach i politykach XIX i XX wieku)*. Warszawa: C. H. Beck, 2004.
- Bokwa Krzysztof, „Św. Stefan, Tripartitum, konferencja judejskurialna – podstawy systemu prawa prywatnego na Słowacji do XX wieku” *Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ*, nr 3 (2018): 18-28.
- Dąbrowski Przemysław, *Tradycja Wielkiego Księstwa Litewskiego a rzeczywistość. Myśl polityczno-prawna i działalność Tadeusza Wróblewskiego (1858-1925)*. Sopot: Arche, 2018.
- Falkowska Anna, *Odpowiedzialność sprzedawcy z tytułu rękopisami za wady fizyczne rzeczy*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2010.
- Flin Piotr, Elena Panko, „Stopnie naukowe w carskiej Rosji” *Prace Komisji Historii Nauki PAU*, t. XIV (2015): 269-272.
- Giario Tomasz, „Civilpolitik Petrażyckiego, czyli ideał miłości w Gospodarce zdecentralizowanej”, [w:] *Leon Petrażycki i współczesna nauka prawa*, red. Tomasz Giario. 103-210. Warszawa: Wolters Kluwer, 2020.
- Górnicki Leonard, *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919-1929*. Wrocław: Kolonia Limited, 2002.
- Grabowska Anna, „Aleksander Lednicki (1866-1934) – zderzenie niezwyklej osobowości z systemem” *Palestra*, nr 4 (2021): 137-141.
- Hörner Hans, „Menger (von Wolfensgrün) Anton”, [w:] *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, t. 6, red. Eva Obermayer-Marnach. 220- 221. Wiedeń: Austriacka Akademia Nauk, 1976.
- Jaślikowski Marek, „Włodzimerz Spasowicz (1829-1906) w stulecie śmierci” *Rocznik Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL*, t. II, z. 1 (2006): 201-249.
- Juzakow Siergiej, *M. M. Speranskij: jego żizn i obszczestwiennaja diejatelnost. Biograficzeskij oczerk*. Sankt Peterburg: Biograficzeskaja Biblioteka F. Pawlenkowa, 1861.
- Kessler Mario, „Between comunism and annti-communism: Franz Borkena”, [w:] *German scholars in exile: new studies in intellectual history*, red. Axel Fair-Schulz, Mario Kessler. 93-120. Plymouth: Lexington Books, 2011.
- Koranyi Karol, *Powszechna historia państwa i prawa*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966.
- Korf Modest, *Żizn grafa Speranskogo*. Sankt-Peterburg: Imperatorskaja Publicznaja Biblioteka, 1861.
- Krzyżanowski Hieronim, *Zasady postępowania sądowego cywilnego*. Warszawa: Nakład Własny Autora, 1864.

- Lednicki Wacław, *Pamiętniki*, red. B. Świderski, t. II. Londyn: Wydawnictwo B. Świderskiego, 1967.
- Markiewicz Jerzy, „Kształtowanie się polskiego systemu prawa sądowego i jego twórcy w okresie międzywojennym 1919-1939 (wybrane zagadnienia)” *Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie*, t. III (2010): 113-122.
- Motyka Krzysztof, *Wpływ Leona Petrażyckiego na polską teorię i socjologię prawa*. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1993.
- Paletschek Sylvia, *Die permanente Erfindung einer Tradition. Die Unniversität Tübingen im Kaiserreich und in der Weimarer Republik*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag Stuttgart, 2001.
- Pietrzykowski Krzysztof, „Teoria wykładni prawa cywilnego według Eugeniusza Waśkowskiego” *Studia Iuridica*, t. LXX (2017): 179-190.
- Przeniosło Małgorzata, „Profesorowie Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1919-1939” *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, nr 2 (2016): 7-32.
- Redzik Adam, „Eugeniusz Waśkowski (1866-1942). W siedemdziesięciolecie śmierci wybitnego uczonego i adwokata” *Palestra*, nr 9-10 (2012): 255-267.
- Schneider Karsten, „Dr Jakob Weismann, Prof. in Greifswald, Lehrbuch des deutschen Zivilprozessrechts. I. Bd. Stuttgart, F. Enke, 1903” *Archivus öffentlichen Rechts*, nr 1 (1905): 134-136.
- Socka Izabela, „Absolwenci oraz wykładowcy Uniwersytetu Noworosyjskiego w Odessie w XIX i na początku XX wieku w polskiej historiografii ostatnich trzech dekad” *Echa Przeszłości*, nr XVI (2015): 141-149.
- Sójka-Zielińska Katarzyna, *Historia prawa*. Warszawa: Lexis Nexis, 2011.
- Sójka-Zielińska Katarzyna, *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność*. Warszawa: Liber, 2009.
- Spencer Arthur, „Editorial preface to this volume”, [w:] *Modern French legal philosophy*, red. Alfred Fouillee, Joseph Charmont, Leon Duguit, Rene Demogue. xxix-liv. Boston: The Boston Book Company, 1916.
- Szpoper Dariusz, „Rada Państwa (1810-1917). Od subsydiarnego organu władzy rosyjskich imperatorów do izby wyższej parlamentu” *Opolskie Studia Administracyjno-Prawne*, nr 2 (2016): 91-117.
- Szpoper Dariusz, „Wstęp”, [w:] Włodzimierz Spasowicz, *Liberalizm i narodowość. Wybór pism*, red. Michał Jaskólski, Jacek Kloczkowski, Miłowit Kuniński, Ryszard Legutko, Jacek Majchrowski, Tomasz Merta, Bogdan Szlachta. vii-xxii. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2010.
- Tarkowski Mikołaj, „Nauka i nauczanie prawa cywilnego materialnego i formalnego na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie (1919-1939)”, [w:] *Historia testis temporum, lux veritatis, vita memoriae nuntia vetustatis. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Włodzimierzowi*

- Kaczorowskiemu*, red. Ewa Kozerska, Marek Maciejewski, Piotr Stec. 559-572. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2015.
- Tarkowski Mikołaj, „Spółka akcyjna w poglądach prawniczych Gabriela Szerszeniewicza (1863-1912). Przyczynek do historii prawa handlowego w Imperium Rosyjskim”, [w:] *Kształtowanie się spółki akcyjnej a doświadczenia polskie*, red. Marek Michalski. 105-125. Warszawa: C. H. Beck, 2020.
- Tarkowski Mikołaj, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Polsce w latach 1919-1939*. Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskiej Szkoły Wyższej, 2015.
- Veress Emőd, „Projekt węgierskiego Kodeksu prawa prywatnego z 1928 r. – znaczenie z perspektywy historycznoprawnej” *Krytyka Prawa. Niezależne studia nad prawem*, nr 4 (2020): 178-199. <https://doi.org/10.7206/kp.2080-1084.416>.
- Waśkowski Eugeniusz, *Istota czynności procesowych*. Warszawa: s.n., 1938.
- Waśkowski Eugeniusz, *Prawo cywilne. Część ogólna. Skrypt wg. wykładów prof. dra E. Waśkowskiego*. Wilno: Sekcja Wydawnicza Koła Prawników Studentów USB, 1934.
- Waśkowski Eugeniusz, *Prof. Gabriel Szerszeniewicz (z powodu 25-lecia od dnia śmierci)*. Warszawa: Wydawnictwo Palestry, 1938.
- Waśkowski Eugeniusz, *Przyznanie stron w procesie cywilnym. Z powodu projektu polskiej procedury cywilnej*. Wilno: s.n., 1927.
- Waśkowski Eugeniusz, *Rozwój ustawodawstwa cywilnego w XIX wieku*. Wilno: Wydawnictwo Księgarni Józefa Zawadzkiego w Wilnie, 1925.
- Waśkowski Eugeniusz, *System procesu cywilnego. Wstęp teoretyczny. Zasady racjonalnego ustroju sądów i procesu cywilnego*. Wilno: s.n., 1932.
- Waśkowski Eugeniusz, *Teoria wykładni prawa cywilnego. Metodologia dogmatyki cywilistycznej w zarysie*. Warszawa: Izba Adwokacka w Warszawie, 1936.
- Zaorski Krzysztof, „Udział Bronisława Helczyńskiego w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej” *Miscellanea Historico-Iuridica*, z. 1 (2018): 309-344. <https://doi.org/10.15290/mhi.2018.17.01.17>.
- Zieliński Marcin, „Gabriel Szerszeniewicz (1863-1912) – jego życie i pogląd na kwestię poszanowania prawa. W związku ze stuleciem śmierci” *Palestra*, nr 1-2, (2012): 234-242.
- Żukowski Przemysław, „Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie w latach 1929-1939 we wspomnieniach Jana Wilczyńskiego” *Archiwum Emigracji. Studia – Szkice – Dokumenty*, z. 1-2 (2018/2019): 137-169. <https://doi.org/10.12775/AE.2018-2019.010>.

This article is published under a Creative Commons Attribution 4.0 International license. For guidelines on the permitted uses refer to <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode>